

A SZENT ÉS A SZÉP. PÁSKÁNDI GÉZA ÉS SZILÁGYI DOMOKOS KÖLTŐI VERSENGÉSE

KERESKÉNYI Sándor

Cuvinte cheie: *artă poetică, frumos, paradigmă, rivalizare, sacru*

Rezumat: Géza Páskándi și Domokos Szilágyi, poeți cunoscuți și recunoscuți ai literaturii maghiare din România, au fost prieteni și totodată rivali, fiecare dintre ei dorindu-și să împună valorile sale asupra celuilalt. Rivalizarea lor a durat timp de un sfert de secol sfârșind cu victoria neașteptată a lui Domokos Szilágyi.

Géza Páskándi, reprezentant al neo-avangardismului, și-a format o artă poetică, eminent colectivitășă, sub egida sacrului. El reprezenta tipul poetului național.

Domokos Szilágyi a fost un postmodernist *avant la lettre*. Ca precursor al postmodernismului a negat principiul colectivității și existența unor metanarative istorice, creând sub egida unui frumos bizar, dizarmonic, grotesc și asemănător celui din modelul deconstructivist elaborat de Jacques Derrida.

Sinuciderea lui Domokos Szilágyi a dus la încheierea unei opere aparent fragmentare. Acest fragmentarism, opulent în felul lui, este însă moștenirea cea mai de preț a literaturii maghiare contemporane din România.

*
* *

Páskándi Géza (1933–1995) és Szilágyi Domokos (1938–1976) a romániai magyar költészet művészeti nagykorúsodásának meghatározó és reprezentatív személyiségei. Az alábbi tanulmányban a két irodalmi vezéregyéniség viszonyának egy sajátos vonatkozását vizsgálom, jelesül a közöttük kialakult versenyhelyzet jellegzetességeit, okait és következményeit. Ez a sokszor tapintatosan leplezett, máskor viszont bántóan nyílt verseny részint emberi alkatukból következett, részint korok kulturális és politikai körülményei generálták, sőt szinte ki is kényszerítették. A versenyhelyzethez való alkalmazkodás kezdetben jótékonyan hatott életművük alakulására, végső soron azonban mindkettőjük más-más fajta elszigetelődéséhez vezetett.

Alapkérdésünk az, hogy az események és a helyzetek milyetén alakulásamennyire volt „bekódolva” személyiségfejlődésükbe, illetve a romániai magyar költészet szellemi magatartásgenetikájába, azaz olykor kíméletlen rivalizálásuk mennyire tekinthető szükségyszerűnek mentalitástörténeti szempontból? Vajon milyen máig megszívlelendő irodalom- és társadalomtörténeti tanulságai vannak a két értelmiségi vetélkedésének, s főleg annak a ténynek, hogy közöttük nem alakulhatott ki közös értékeket termő és teremtő barátság?

Költői versenyek – antropológia és kanonizáció

A költői verseny az ókori görög kultúra értékteremtő harcainak eredménye. Archetípusa a Dionüszosz-ünnep, ugyanis ennek keretében a vallási szertartás újjászületést megjelenítő misztériuma az egymással ünnepélyes körülmények között versengő drámaköltők műveiben öltött testet.¹ Ez azt is jelzi, hogy a költői versenyekben kezdettől összefonódott az antropológiai-kulturális és a

¹ Kerényi Károly, Ember és maszk. In: *Az égeli ünnep*. Budapest, 1995, 101 o.

művészeti-művelődéstörténeti-kanonizációs jelleg. A versenyeknek tehát egyszerre volt szakrális és profán érték- és jelentésvonatkozása – a cél a morális megigazulás, a lelki megnemesedés volt, az eszköz pedig az orális helyébe lépő, művészi aspirációkat is hordozó, írásbeliségre alapozott színpadi szertartás.²

Aztán összemérték erejüket az antik líraköltők, majd a középkori udvari poéták. A reneszánsz és a barokk idején a költői versenyek egyre látványosabb és szervezettebb formákat öltöttek. Hamarosan szerves részévé váltak az intézményesülő irodalmi életnek, hiszen a tollforgató értelmiség számára egyre fontosabbnak számított az efféle megmérettetéseken való, lehetőleg minél sikeresebb részvétel. Újkori viszonylatban nem egyszer baráti kapcsolatban levő költők művészete feszült egymásnak – mint Goethe és Schiller esetében –, sőt még az is előfordult, hogy a hivatalos vetélkedésnek egyébként még a látszatát is kerülő költőtársak, mint Petőfi és Arany, titokban mégis versenyben állottak egymással, és ez bizony nehezen kezelhető feszültségeket vitt a környezet által eszményinek tekintett személyes viszonyukba.³

A 20. századi magyar irodalomtörténet érdekes színpoltjának számít Ady Endre és Babits Mihály versengése, de jól ismert Illyés Gyula és József Attila megmérettetése is, amelynek hőn remélt díja a szép és okos, nem éppen vagyontalan Kozmutza Flóra kezének elnyerése volt. A két világháború közötti romániai magyar irodalmi életben a „helikoni triász” költő tagjai (Áprily Lajos, Tompa László és Reményik Sándor) nemes erőpróbának vetették alá írásművészetüket. A versenynek mégsem volt különös művészi vagy személyes tétje – a költőtársak ugyanazokat az eszméket vallották, kifejezőmódjuk viszonylag hasonló stílárís betagolhatóságot mutatott, s úgyszintén egyértelműnek számított az is, hogy hármójuk versíró művészete közül értékben az Áprily Lajosé a legsúlyosabb.

A hatvanas évek végén a romániai magyar irodalmat két szatmári születésű, életkorban is egymáshoz nagyon közel álló költő, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos poétai mérkőzése tette izgalmassá. Irodalmunknak javára váltott ez a költői verseny, de bizony meglehetősen megkeserítette a két alkotó közötti személyes viszonyt. Különös árnyékot vet a képre Szilágyi Domokos ügynökműltjának, illetve épp Páskándiról szóló ügynöki jelentéseinek nyilvánosságra kerülése.⁴

Még a közvetlen kortársak sem tudhattak erről szinte semmit, az utókor pedig legfeljebb csak találgathatja, hogy a besúgó jelentéseit mennyire befolyásolták költői versenytársa iránt táplált érzelmei. Az kétségtelen, hogy Szilágyi morális kényszerpályára került, és csak sejtethetjük, hogy mennyire megalázó lehetett számára azzal a tudattal élni, hogy nemcsak a *fair play* ellen vétett, hanem egyfajta, íratlan *gentleman's agreement* ellen is. A dolgot csak súlyosbította, hogy nem sokkal azelőtt Páskándi hat éven át politikai fogoly volt, míg Szilágyi Domokos a kor sanyarú körülményei között ugyan, de szabadlábban alakíthatta tovább szépen ívelő költői karrierjét.

A recepciós fordulat szempontjából számolni kell még azzal is, hogy Páskándi Géza és Szilágyi Domokos költői versengése az idők folyamán messze önmagán túlmutató irodalompolitikai jelentőségre tett szert. Ez azzal magyarázható, hogy a nyolcvanas évek végén, illetve a kilencvenes évek elején az akkor már régóta Magyarországon tartózkodó Páskándit a „nemzeti oldal” írta a zászlajára, míg az erdélyi köztudatban közben mítoszi hőssé vált Szilágyi Domokost a „liberális tábor” kezdte irodalmi kultuszfigurájává tenni. Ennek megfelelően a kritikai közbeszédben és az irodalomtörténeti diskurzusban fokozatosan kiemeltté vált Páskándi közösségközpontúsága, valamint Szilágyi Domokos genuin individualizmusa. Teljes mivoltuk imagológiai jelenlétére az irodalmi közvéleményben, legalábbis egyelőre, nem látszott különösebb igény.

Az „idea-költő” ars poeticája

Páskándi Géza szerint a legmagasabb rangú és rendű költészet ideológia-mentes igazságkeresés. Ezért egyetlen költői elkötelezettség jöhet számba: az esztétikai értékekhez

² Kerényi Károly, *im.*, 103 o.

³ Belohorszky Pál, Mítosz, allegória, szimbólum. In: *A mulandóság lovagrendje*. Budapest, 1982, 5-56 o.

⁴ Irodalomtörténeti feldolgozása: Selyem Zsuzsa (szerk.), *Magány és árnyék. Szilágyi Domokos nevű ember a Székuritáté hátlójában*. LK-Tranzit Alapítvány, 2008.

való feltétlen ragaszkodás. Ennek az esztétikum autonómiájához egyértelműen ragaszkodó állásfoglalásnak némileg ellentmond a költő ama későbbi felismerése, mely szerint „a szép mögött mindig a szent áll”. Azaz az esztétikai tapasztalat ontológiai mögöttese egy szakrálisnak tekinthető lét-dimenzió, amely a befogadóban képes felkelteni a tökéletességben való hit igényét.

Páskándi úgy véli, mindez „nyelven túli rendelés” – valami egyszerre csak megvillan a mindennapi tudat éjszakájában, aztán éppoly hirtelen eltűnik, amikor pedig nosztalgiától gyötörtén próbáljuk felidézni a szépséges látomást, kiderül: a valaha mindent megvilágító szent fény egyre homályosabb, egyre csak fakuló jelentéktelen emlék. Ez ellen lázadózva hozta létre Páskándi újszerű intellektuális költészetét, amelynek a legteljesebb mértékben episztémikus, azaz ismeret-értelmező jellege van, s művészi végcéljának a világban létezők esszenciális ontológiájának költői feltárását tekinti.

A költő tehát – a platóni példával szólva – egyfajta „ideákra emlékező poézist” művel – s ennek különös jellemzője, hogy a mindennapi tapasztalat elől elzárkózó metafizikus lényeg jelképesen visszaköszön a versszöveg stílárís megvalósítottságában, a tartalom pedig mintegy hazatalál a formába. „Talán azért, mert a táj gyakran kifutott a szememből – a nyelvi táj felé futottam...belső nyelvet akartam, amelyhez a külső, a beszélt és írott, alig csupán ábécének elég...”⁵

Ez a jellegzetesen asszociatív versképző módszer – a költő „transzcendens grammatikának” nevezi – csupán technikailag használja az arhaikus népiesség formahagyományát vagy a szürrealista poétika vívmányait. Versformáló invencióját mindig egy központi eszme fegyelmezi, egy meghatározó gondolat uralja. Az alkotó személyiség önfelszabadítását hirdeti a lírai konvenció nyűgeiből, s közben mégis magára veszi a legmakacsabb ideológiai jármot – a kelet-európai történelem legsivárabb tapasztalataival viaskodva tesz hitet az etnokulturális értékek szubsztancialitása mellett. A költészet és tárgya közötti válaszfal lerombolása után tehát egy másik fal felhúzásán szorgoskodik. Tette jogos önvédelemnek tűnik, valójában azonban leplezett támadás ez.

Indulása rendkívüli tehetséget sejtet. Elsősorban a népies, népdalszerű formákat kedveli, de nem idegen tőle az expresszionista vagy szürrealista típusú szabadvers sem, vagy a filozofikus-intellektuális veretű komplex létköltemény. A *Szita-kötő* című vers szerencsésen elegyíti a formaelemeket, s egy eszmélkedő költőnemzedéknek lett a programverse, nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is. A vers a mozgalmi, optimista József Attila-recepció törésvonalát is jelzi, s egyúttal sejteti a kitörés igényét, az esztétikum fogalmának korszerűbb költői meghatározása felé:

Ki tud engem röptön-fogni?	Szita-kötő, szita-kötő,
Ki tud sorsomon zokogni?	Ó, te velem elszárnyaló,
Ki tud szárnyamon elszállni?	lehajló fűzfán-tűnő,
Ki halottak mellett hálni?	szűz vizemet beárnyaló.

Hangsúlyozandó, hogy a magyar versesztétikák 20. századi fejlődésfolyamatában éppen az ötvenes évek közepén történt jelentős elmozdulás a tematikus versépitekezés felől a stílus által meghatározott, a stílusokat szabadon keverő, intertextuális ihletettséggű kompozicionális formák felé. Ez érhető tetten az idézett költeményben is: a népdalszerű, felező nyolcasra épülő strófaszerkezet a legfilozofikusabb mondanivaló kifejezésére szolgál, s ugyanakkor jól példázza a magánéletiséget a mozgalmisággal immár szembeállító irodalmi kísérletezések fontosságát is.

A Szent gyökerei – már az ifjú Páskándi szerint is – a legideológiamentesebb szférában, a család ontológiai terrénumán találhatók. A kicsit zavaros körülmények között felnőtt Páskándi számára a család összetartója az asszony, az anya – innen levezethető a költő anya-kultuszának feltűnően szakralizációs tendenciája. (A mártír anya helyét a költő mitológiájában később a sokat szenvedett, de létének lényegét legendáiban átmentő nemzet foglalja el.)

Jól tükröződik ez a második Páskándi-kötet, a *Holdbumeráng* (1966) *Színék után* című,

⁵ Páskándi Géza, Gondolatok líráról, művészetről. In: *A szabadság színváltozásai*. Budapest, 1984, 147-149 o.

egyébként méltán elhíresült költemény befejezésében:

S milyen szín is vagyok	Elmennénk elmennék	Megállnék megállnék
Hogyha kék-zöld vagyok	Szarvas-űző messze	A Kékségek táján
Szobámban megfagyok	Csöngettyű fehérnek	S lennék pici rúzsolt
Sárgítanak a nagyok.	Varjú-ház ereszre	Szűzmária száján

A Kékségek tája a végtelen szentség kozmoszba vesző birodalma, amely a női princípium megdicsőülésének színteréül szolgál. Már-már posztmodernül feminista manifesztumnak is tekinthető ez a versbejezés, amely profanizáló jellegével a szépet és a szentet az erotikus sőt a szexuális szférában kapcsolja össze – az agorafóbiás, magányos, de karriervágyó férfi képzetében. Amelyből persze nem hiányozhat a nemzeti történelem szent helyei, illetve eseményei után való kifejezett sóvárgás, vágyakozás sem.

Az emberi vágyak határolt, korlátozott jellegét, és általában az emberi lét alantas szűkösségét, alpári nyomorúságát mutatja meg a *Sánta Vénusz* című költemény.

Fény volt ő is, de eljutott az árnyig.	A teste térdig tékozló tökély volt,
Kölyök-vággyal meglestem sánta Sárít.	a nyakára röppent néhány fura-kék folt,
Komisz legények döntötték a sárba,	részeg fogaknak vaksi vétek-varja,
mert könnyen hull, kit elhagyott lába.	és nem volt csósz, hogy onnan fölzavarja.

S egy boros férfi, mint múltunk törökje,
ma Sárin mankót s szenteket tör össze,
mint barbár, ki a falhoz szobrot lódít,
egy sánta Vénuszt, fordított milóit.

Az ocsmányság imperializmusa ellen nem védekezhet a nyomorúságos testbe rejtett megszentelő szépség, s ez a kiszolgáltatottság azt sugallja a költő számára, hogy a magasrendű értékek túlélésére kevés az esély, s ezek az esélyek is már-már befolyásolhatatlanul társadalmi helyzetek függvényei, alávetve a véletlenszerűség törvényének. Kitészik az is, hogy Páskándi számára a szép és a szent elválaszthatatlanok, s az előbbi alá van rendelve az utóbbinak. (Ráadásul a fizikai és a metafizikai princípiumok között állandó órló feszültség van.)

S keresgélni kezdtem – magasban
Felnyúltam érte, mint egy légyért
Elkaptam – zümmögött
Isten? Nem Isten? A lélek érte föntjárt
Az ész csak hümmögött.

Az *Egy istent kiástartam* szerint tehát nincs igazi egyensúly fizikai és metafizikai létmód között – míg a fizikai meghatározni látszik a metafizikait, mégis az utóbbi transzcendentális beavatkozásának égisze alatt élünk, választásainkban kényszerű tehetetlenségtől meghatározottakként. Ennek a különös állapotnak a megjelenítése Páskándi egyik leghíresebb költeménye, *Az Örömröntő Angyal*.

Én, Örömröntő Angyal élet és halál forrásából itatom lebegésem
Én senkit meg nem ölok, tettem csak ennyi: az öröm szárnyában két toll közé
Beengedek egy kis szomorkás, tar eget, beszabadítom a síró levegőt
Minden lénynek Örömröntő Angyala vagyok én
Mint ahogy te önmagadnak Örömröntő Angyal vagy
Ember

A „metafizikai nyugtalanság” (Pomogáts Béla) eme nagy verse a mindenség, a történelem, az ember, a lélek lehetséges harmóniájáért áll ki – eleve reménytelenül. Az antik mítoszt felelevenítő drámai monológban megjelenítődik a rend princípiuma – a 20. századi haláltáborok irgalmat nem ismerő kegyetlenségével. Vajon mi tette az embert következetesen önpusztítóvá? Páskándi Géza

költészete felvázolja a lehetséges okokat, határozott választ azonban nem kínál az olvasónak. Válasz dolgában sokkal egyértelműbbnek, nyíltabbnak tűnik Szilágyi Domokos létköltészete. Ő ugyanis a morálfilozófiák gyámkodását végleg elutasítva szembesíti olvasóját a legszorongatóbb egzisztenciális dilemmákkal, illetve ideológiai csapdahelyzetekkel.

Egy poeta doctus szépségeszménye

Ha Páskándi Géza költészetét elsősorban a neoavantgard felfedezésének identitás erősítő élménye hatja át, akkor Szilágyi Domokos fáradt, lemondó szkepszissel, sőt némi undorral lép túl a „nagy formabontások” és a „polgárpukkasztó szellemjátékok” lelkesült, termő és teremtő hangulatán. Művészetszemléletéről találóan írja Cs. Gyimesi Éva: felfogásában az értelmiség nagy részének sőt magának az értelemnek az abszurd drámája jelentkezik.⁶

Szilágyi Domokos ugyanis valóban a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közötti átmenet (vagy inkább: ütközés) el- és végigszenvedője. Nála az avantgard, neoexpresszionista, beat-hangütésű, kiáltás-típusú alkotói radikalizmus egy akkor még szokatlan érték- és formapolifónia sokrétűségével vagy éppen diffúziójával keveredik. A spontaneitás, a szimultanizmus, az improvizáció, a mellérendelés, a töredékesség, a heterogenitás mind-mind ott van költészetében. Ez a költészet azonban elsősorban a hiány költészete. Egy tudós és tudatos gesztus ez az alkotó részéről, egy igazi *poeta doctus* tollából, aki fel- és elismeri a vállalható hit fájó, megalázó és pusztító hiányát.

Ellentétben Páskándival – aki nem tudja és nem is akarja az elsősorban etnospecifikus közösségiségbe vetett hitét felszámolni – Szilágyi Domokos fokozatosan és öngyötrő kritikával fordul el mindenfajta közösségeszménytől. Kezdődik ez a hegei-marxi történelem-teleológia kollektivitás-fogalmával. S betetőződik azzal, hogy Szilágyi az etnokulturális közösség alapelemét, a családot veszi kíméletlen kritikájának görcsöve alá, majd szinte diadalittasan demitizálja (*Takarják be nagyapát!*) Ez a szenvedélyesen antihumanista és antifeminista kifakadás jelzi, hogy a költő leszámol az egyéneket összekötő gyöngéd szálak illúziójával, sőt feltételezi, hogy az emberi egyedek között csupán látszólag és ideiglenesen lehetnek lényegesnek tűnő kötelékek. A lényeg az egyedben van, alig kommunikálhatóan és nagyon törekenyül. (Az *Öregek könyve* félelmetesen nagyszabású monumentuma ennek a posztmodern individualitás-felfogásnak.)

A világtörténelem tehát – bármennyire meghökkentően hangozzék is ez mindenfajta kollektívizmus elkötelezett képviselői számára – nem nagyszerű summázata, hanem csupán kicsiny töredéke annak a sok-sok egyéni értéknek, amely e tragikus folyamatban némának maradni és végleg elveszni kényszerül. Az individuumok lelki börtönében pusztulnak el a legnagyobb dolgok, melyek számára zord végzetüknél fogva nincs megváltás és nincs menekvés. Ebben a szörnyű világban a szépség nem lehet más, mint csalóka, hazug, olcsó vigasz a szenvedőnek. A művészi szép látszólag kapaszkodót nyújt a szembeszegüléshez, de éppen a szenvedés álságos átstilizálásával hamisítja meg annak antropológiai értelmét és torzítja el létének igazságát.

Mint láttuk, Páskándi Gézánál a szépség nagy mértékben függ a szent ontológiai princípiumától, amennyiben ez utóbbi elrejtethetetlen fényként járja át az értelemre vágyakozó emberi világot. Ez egyúttal azt is sejteti, hogy Páskándi soha nem tudott elszakadni a klasszikus filozófiai gondolkodás teleológia-központúságától, s az ehhez rendelhető esztétikum-felfogástól. (Ezzel magyarázható, hogy pályájának utolsó szakaszában a „történelmi értelem” helyét a „nemzeti értelem” vette át.) A természeti szükségszerűségből önmagát kimunkáló emberi nem szabadsága apró egyéni szabadságokból épült fel – az idejében felismert egyetemes szükségszerűség racionalizáló távlatában. Páskándi alkotói szándéka – drámai ellentétben a Szilágyi Domokoséval – egyéni és közösségi értékek művészi megbékítésére irányult.

Szilágyi szerint más az alkotói szándék és megint csak másak az alkotás kulturális következményei – a művészet pedig, akarata ellenére, a hazugság örökös voltát konszolidálja.

⁶ Cs. Gyimesi Éva, *Alom az értelemről. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Bukarest, 1990, 14 o.

Kétségkívül érvényes Cs. Gyimesi Éva megállapítása: Szilágyi Domokos romboló indulata és indulatos rombolása (tegyük hozzá: következetes önpusztítása) mögött a tökéletesség agresszív nosztalgiája munkál. A költő szeretne visszatérni a meghatározó emberi értékekhez – „szeretné közvetíteni az összetartozás éthoszáát” – de csak feloldhatatlan erkölcsi és intellektuális paradoxonokig juthat el.⁷

Témánk szempontjából különösen fontos a *Bűnöm: a szépség* című költemény, a költő pályakezdő kötetéből (*Álom a repülőtéren*, 1962). A szépséggel való boldog azonosulás fájdó büntudatot vált ki, hiszen együtt jár azzal, hogy szembe kell fordulni szenvedő embertársainkkal, őket mintegy kirekesztve örömeinkből. Az önkiteljesítés öröme, a szabadság mámore nagyon nehezen osztható meg a szűkölködőkkel. Az egzisztenciális szorongás okát a vallásos nevelésben találhatnánk meg, azonban a versből világosan kiderül, hogy Szilágyi Domokos vállalja a marxista-materialista szemléletet. Így az örömelemény freudo-marxista megítélése és a büntudathoz kapcsolása végül is a szépséget megfosztja katartikus antropológiai funkciójától és csaknem száműzi a tiltott dolgok közé.

Ez a különös szépségfelfogás - egészen más eszmetörténeti kontextusban – visszatér majd a későbbi költeményekben. Egy *poeta doctus*tól joggal várhatnánk el az intellektualizáló, esztétikabarát szépségszemléletet. Szilágyi Domokos az adorni negatív esztétikára emlékeztető, a harmónia hiányát hangsúlyozó szépségfelfogása azonban a büntető Szépet állítja előtérbe, amelynek érzékelése nem felemelő vagy megnyugtató, hanem félelmetes, kíméletlen, végzetszerű.

Mert a Szép az Iszonynak kezdete
csak, ennyit még elviselünk, és
bámuljuk közönyét, hogy össze se zúzza,
megveti lényünk. Iszonyú mindegyik angyal.

Az ismerős rilkei sorok analógiás felidézésén túl azt is tudomásul kell vennünk, hogy Szilágyi Domokos mintha egy fokkal még tovább lépne azon az úton, amelyre a *religio aethetica* nagy képviselője lépett. Rainer Maria Rilke a szépségben történelmet és világot meghatározó alapvetést látott. Szilágyi a szépségnek ebben a borzalmas, elkeseredett és programszerű dezantropomorfizálásában a kezdetet fedezte fel. A szépről való tudás filantróp domesztikálását elutasítva megkérdőjelez mindenféle humanista esztétikum-felfogást. A kultúra oly nagy mértékben hordozza az elembertelenedés vírusait, hogy az egyén méltó válasza erre csak a tudatos önpusztítás lehet. A szépség nem a hazugságnak falazó építkezésben, hanem a kiigazító pusztítást felvállaló rombolásban van.

A „kétségbeesés esztétikája” (Kulcsár Szabó Ernő)⁸ a szentet eleve száműzi a szép fogalmi köréből. Ez nagyon is érthető, ha arra gondolunk, hogy Arisztotelész óta a szép az igazzal és a jóval együtt a harmónia és a teljesség isteni princípiumainak a közvetítője, s mint ilyen a totalitáselvű filozófiákból levezetett esztétikák belső fogalmi rendszeréhez tartozik, a szakrális valamilyen megnevezési formájával egyetemben. Az ilyen filozófiák pedig egyfajta hitszerű, illetve hibeli hozzáállást várnak el, olykor éppen követelnek követőiktől.

Szilágyi Domokos a hatvanas évek közepétől minden ilyesmivel előbb ösztönösen, majd tudatosan szembehelyezkedett. Ez persze fokozta depressziós hangulatát és növelte egyre tragikusabb magányát. Esetében, érdekes módon, mégsem beszélhetünk egyértelmű elszigetelődésről. Ugyanis, bármennyire meglepő, csodálónak, híveinek, sőt követőinek száma növekedett. Az általa képviselt fausti magatartás és egyetemes kételkedés hangadói világszerte divatosak lettek. A költő bizalmatlanságát önmagával szemben ez csak növelte. Önértékelési válsága súlyosbodott, immár csalónak, szemfényvesztőnek is érezhette magát.

A láz enciklopédiája (1967) című kötet jelzi a fordulatot. Szilágyi Domokos elszakad a neoavantgardtól és megindul a posztmodern felé, nagyjából abban az időben, amikor ezt a

⁷ Cs. Gyimesi Éva, *im.*, 120 o.

⁸ Kulcsár Szabó Ernő, Kelet-európai „différence”, In: *Az új kritika dilemmái*. Budapest, 1994, 244 o.

korstílust Franciaországban és Németországban sorra beazonosították az irodalom jelesei és az irodalomtudomány művelői. A kötet eredeti címe, *Emeletek avagy a lész enciklopédiája* már jelzi, hogy egyetlen összefüggő töredéksorozatról van szó, amelyben a rövidebb-hosszabb verselemek tematikus sorrendben rendeződnek, ezáltal lehetőséget adva a költőnek, hogy számos kifejezésbeli megoldást kipróbáljon, és a különféle stílári elemeket mégis egyfajta rendbe foglalja össze.

A fiatal Szilágyi mint „mutatványos művész” lép fel, s számára a legkézenfekvőbb a Mozart-párhuzam:

Ó, vidámnak, mert fiatalnak
lenni s maradni, szomorún is
és megvénült-fiatalul!
kacagni, míg a kacagás
titokban zokogni tanul
játszani – s a játék titokban
holt-súlyossá komolyodik:
megrendelteként szabadnak lenni
a legutolsó hangjegyig!

A művész sorsának értelme, jelentése, üzenete kezdettől foglalkoztatta Szilágyi Domokost. Vajon lehet-e csinálni a szépet vagy pedig azt mindenképpen alkotni, teremteni kell? S az alkotásban mennyi a felismerés, a kiegyezés, a megalkuvás, esetleg a szabadulás? Lehet-e „megrendelteként szabadnak lenni”? Az irodalom története és a művelődéstörténet ezekre a nagyon komoly kérdésekre – amelyek konkrét mivoltukban legalább annyira tragikusak, mint a szelektív memóriájú történelmi távlat felől nézve – csak akkor fog válaszolni, ha előbb számot vetett az államszocializmus kultúrpolitikájának katasztrofális következményeivel.

Egy már-már teljességgel posztmodern *ars poetica* (de talán költői *sors-vers* is) az Arany János-i reminiszcenciájú *Az orrbavágás elmarad?*

Most aztán, hogy nagyot nőttem,
már csak lejtő lejt előttem,
kikövezik a miértek,
sok-sok közöny, némi érdek,
nem mintha én válaszolnék – :
sok kérdéssel tartozom még
*őszj fának levele –
indulóban lefele.*

Címem, rímem, ím, egy szálíg
égi kérdőjellé válik.

Nem az Arany-intertextus, hanem a veretesen aranyi pesszimizmus az igazán szembetűnő.⁹ Szilágyi Domokos, korát meghazudtoló módon, keservesen rendkívüli élettapasztalat birtokában lát és láttat, s néha már a konvencionális kereszténység is mélységesen felkavarja. Nincs szüksége Istenre. Az élet: kétes játék, lejátszható, befejezhető játékmester nélkül is:

hagyj továbbra játszanom,
bár lehet, hogy léha, talmi.
Hagyj magamba belémhalni.

A *Belémhalni* című vers mégsem nevezhető pusztán hangoskodó ateista vallomásnak. A helyzet súlyosabb, hisz van Isten – a távoli sajnálkozó –, s az ember neki nem vállalt gyermeke, hanem kitagadottja. A dacos sorselfogadás adys vers ez – egyébként Páskándi is több tanulmány szentelt Adynak, talán az öngyógyítás reményével – a szuverén szenvedés minden szolidaritást

⁹ Láng Gusztáv: A töredék-líra elmélete és gyakorlata. In: Pécsi Györgyi (szerk.): *Páskándi Géza-émlékkonferencia*. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2012, 38 o.

elutasító gesztusa, az élet, a világ javíthatatlanságának távlatában.

A Szent valaha reménnyel kecsegtető szemantikáját véglegesen elutasító vers a *Circumdederunt*. Élet és halál, csend és kiáltás, szeretet és gyűlölet, poézis és prózaiság mintegy utolsó csatája ez, annak az embernek a tudatában, akit még Szilágyi Domokosnak hívnak. A költői harmónia, a Szép igéző tekintete túlságosan messziről néz vissza. Esetleg arra jó csupán, hogy jelezze: ennek a velejéig értelmetlen világnak, ennek az emberhez méltatlan szenvedésnek, amit Isten tudja miért életnek hívnak, van valami szerkezete, mégiscsak van eleje és vége. Bár ez is talán túl ésszerű az észellenes valósághoz képest. Ezt az ésszerűséget, meglehet, nem is tudásunk, hanem vágyaink hazudják neki:

Lettem, hogy legyek	ki tudja, ilyen
végtere	cég ér-e
ország-világnak	bármit is – járjunk
cégére;	végére.

Itt a Szép, valóban, más nem lehet, mint a feledésre ítélt hajdani vágyak halódó nosztalgiája.

Irodalomtörténeti paradigmák

Összegzésképpen elmondhatjuk: Páskándi Géza mindvégig abból indult ki, hogy amíg az egyén élete a közösség (család, kultúra, nemzet) közvetítésével lényegében megbontatlan értékegységben folyik, addig bármikor új értelmet nyerhet egy sajátosan közösségi (tehát az adott egyén közvetlen életkörén kívüli) beszédmódban. Ez a historizáló diskurzus rávetíthető bármely kollektivistá ontológiára, amelynek alapján a nagy döntéseket igénylő, feltétlenül kezelendő ellentmondások feszültségében mindig megerősödik az egyének csoportja, és ez az egyéni szabadság végső biztosítója is. Még akkor is, ha ez a közösségiség materialista módon egyáltalán nem legitimálható, csupán a szakralitás alapelveinek bevonásával.¹⁰

Ezzel szemben Szilágyi Domokos – részint a maga hibájából is – sokszor megtapasztalta, hogy épkezláb elbeszélések csak épkezláb kultúrákban születhetnek meg. Ezért minden nagy narratíva egy végső soron ellenőrizhetetlen racionalitású, voluntarista módon kinyilatkoztatott ontológiai diskurzusnak rendelődik alá. Az eddigi történeti kultúrákban – minden „felhalmozott” érték ellenére – nincsenek igazán termékeny feszültségek. A kultúrák belső feszültségei jobbára pusztító, romboló jellegűek, ennek következtében pazarló módon sorvasztják bele a kiszolgáltatott egyénekbe azok legmarkánsabb értékeit. Az úgynevezett közösségi értékek nem az egyéni értékek minőségi összetételét jelentik, hanem éppen ellenkezőleg: a minőségi egyéni értékek kíméletlen elidegenítésével történt felhalmozás eredményei.¹¹

A Páskándi Géza és Szilágyi Domokos alkata és művészete közötti eltérések önmagukban is egyfajta intellektuális vetélkedést gerjeszthettek. A köztük kialakult (olykor egészen éles) versenyhelyzet fő oka azonban az államszocializmus megosztó kultúrpolitikája volt. A versenyhelyzetet elsősorban és mindkét részről visszafojtott indulat jellemezte, s legszomorúbb következménye az alkotó személyiségek közé éket verő bizalmatlanság, illetve mindkettőjük hangsúlyozódó sebezhetősége volt.¹² Mindez a legnagyobb mértékben összefüggött a szocialista kultúráirányítás ama törekvésével, hogy az élvonalbeli alkotókat egymástól minél jobban elszigeteljék, ezzel is elősegítve ellenőrizhetőségüket, illetve művészi teljesítményük társadalmi hatékonyságának korlátozását.

Sok jel mutat arra, hogy a költői versengésből folyó események és helyzetek jobbára baljós alakulása szinte be volt kódolva Páskándi és Szilágyi személyiségfejlődésébe is. A kisebbségi költők

¹⁰ Szász László, A büntudat újrafelosztása avagy az elvesztett identitás. In: Pécsi Györgyi (szerk.): *im.*, 105 o.

¹¹ T. Szabó Levente, A Szilágyi Domokos körüli vita mint az irodalomtörténet provokációja. In: Pécsi Györgyi (szerk.), *im.*, 111 o.

¹² Az értelmiségi állapot és magatartás ellentmondásaiból fakadó alkati sebezhetőségről lásd. Michel Foucault, A kívülség gondolata. In: *Athenaeum*, 1991/1, 81-104 o.; illetve Walter Benjamin: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In: *Kommentár és profécia*. Budapest, 1969, 301-334 o.

rivalizálása szociológiai okok folytán vált elkerülhetetlenné – költőink esetében ennek, többek között, származás-, illetve mentalitásbeli okai voltak. Páskándi Géza egy életen át cipelte magával a falusi gyermekkor szegénység-élményének megalázó nyomait, míg Szilágyi Domokos református neveltetésének problémáival küszködött éveken át. Páskándi sokáig „paraszkköltőként” szerepelt, Szilágyira viszont túl hamar ráaggatták az „intellektuális költő” jelzőt.¹³

Ennek ellenére sokszor mégis kimondottan baráti légkörben éltek. Ami végül is nem meglepő, elsősorban azért, mert voltak közös érdekeik is. Mi több, meghatározó közös *célértékek* a romániai magyar költészet minden áron való korszerűsítése volt – ennek rendelték alá egész pályaeépítésük. Közös, néha egészen baráti „gátfutás” volt ez – persze, közben féltékenyen figyelték egymás minden mozdulatát. Attól azonban igen távol állott ez a különben meglehetősen felemás viszony, hogy olyan közös értékeket termő és teremtő barátsággá válhasson, amilyen például Petőfi és Arany rendkívül célirányos, mindig fegyelmezetten a lényegre összpontosító együttműködése volt.

Elsősorban talán éppen azért, mert míg Páskándi érzékelhetően a „nemzet költőjének” tekintette magát (erdélyi mivolta ellenére is), addig Szilágyi „az emberiség sorsát leképező egyén” lírai megszólaltatója kívánt lenni. Ezek pedig olyan „kemény” irodalomtörténeti tények, amelyekkel minden további rájuk vonatkozó kutatásnak pontosan számot kell vetni. Még akkor is, ha átmenetileg érvényesülő irodalompolitikai stratégiák azt a benyomást szeretnék erősíteni, hogy a két költő munkássága és magatartása között sokkal több az összekötő, mint a szétválasztó vonás.

Mi tehát Páskándi Géza és Szilágyi Domokos költői versengésének irodalomtörténeti tanulsága?

A két versengő költői gondolkodás és magatartás egy-egy sajátos irodalomtörténeti paradigmát jelenít meg. Páskándi Géza a kollektivista, Szilágyi Domokos az individualista paradigma megjelenítője a posztmodern korszakot előkészítő, ellentmondásos, alkotót és embert egyaránt megpróbáló periódusban.¹⁴

Azzal, hogy az előbbi a neoavantgard betetőzője, az utóbbi pedig a posztmodern előhírnöke, mindketten egy „felhalmozási folyamat” csúcán állnak. Életművük ezért inkább lezáró jellegű. Nagy művészi kezdeményezéseiket mégis, ha akaratlanul is, sokan folytatják és folytatni fogják, hiszen kisebbségi irodalmunk (és egyben az egyetemes magyar irodalom) irányjelző életműveinek legjavához tartoznak.

Kereskényi Sándor

Muzeul Județean Satu Mare

Satu Mare, RO

kereskenyis@yahoo.com

¹³ Márkus Béla, Páskándi Géza „második születése”. Újrakezdés az Utunkban. In: Pécsi Györgyi (szerk.), *im.*, 27-32 o.

¹⁴ Pécsi Györgyi, Az értelmezés zavara. In: *Forrás*, 2008/6, 27 o.

Páskándi Géza és Szilágyi Domokos¹⁵

Ők ketten egymással szavak nélkül is szenvedélyesen vitatkoztak. Páskándi ugyanis divatosan elegáns, kifogástalan modorú és szándékoltan szellemes ember volt, Szilágyi viszont magányos non-konformista, ráadásul a rongyosságig rosszul öltözött. Páskándiból mindig áradt valami fennkölt, már-már mitikus szertartásosság, Szilágyi pedig afféle szertartás nélküli egyszerűséggel tudott cinikus, goromba és főleg őszinte lenni. 1970 őszén az Igaz Szó a szatmárnémeti színház nagytermében irodalmi estet szervezett (anyaga nem sokkal később a folyóirat decemberi számában jelent meg). A rendezvényen Páskándi alkalmasnak vélte versben hódolni Szatmárnak, míg Szilágyi, igaz szóban, kifejtette, mi az, amit nem köszönhet ennek a szép, kispolgári városnak.

A szövegben idézett versek helye:

Páskándi Géza: *Piros madár*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1956.

Holdbumeráng. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966.

A tű foka. Kriterion, Bukarest, 1972.

A papírrepülő eltérítése. Magvető, Budapest, 1976.

Szilágyi Domokos: *Álom a repülőtéren*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1962.

Emeletek avagy a láz enciklopédiája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967.

Búcsú a trópusoktól. Kriterion, Bukarest, 1969.

Felezőidő. Kriterion., Bukarest, 1974.

¹⁵ Forrás: <http://pim.hu/object.2EEA2ABB-C270-42B3-813A-06ADC8508E91.ivy?page=2>.

Könyvészet:

- Belohorszky Pál, Mítosz, allegória, szimbólum. In: *A mulandóság lovagrendje*. Szépirodalmi, Budapest, 1982, 5-56 o.
- Benjamin, Walter, A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. In: *Kommentár és profécia*. Gondolat, Budapest, 1969, 301-334 o.
- Cs. Gyimesi Éva, *Álom az értelemről. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*. Kriterion, Bukarest, 1990.
- Foucault, Michel, A kívüliség gondolata. In: *Athenaeum*, 1991/1, 81-104 o.
- Kerényi Károly, Ember és maszk. In: *Az égei ünnep*. Kráter, Budapest, 1995, 83-103 o.
- Kulcsár Szabó Ernő, Kelet-európai „différence”. In: *Az új kritika dilemmái*. Balassi, Budapest, 1994, 242-253 o.
- Láng Gusztáv, A töredék-líra elmélete és gyakorlata. In: Pécsi Györgyi (szerk.): *Páskándi Géza-émlékkonferencia*. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2012, 35-42 o.
- Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Selyem Zsuzsa (szerk.), Láthatatlan Kollégium – Transzit Alapítvány, Kolozsvár, 2008.
- Márkus Béla, Páskándi Géza „második születése”. Újrakezdés az Utunkban. In: Pécsi Györgyi (szerk.): *Páskándi Géza-émlékkonferencia*. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2012, 19-34 o.
- Páskándi Géza-émlékkonferencia*. Pécsi Györgyi (szerk.), MMA, Budapest, 2012.
- Páskándi Géza, Gondolatok líráról, művészetről. In: *A szabadság színeváltozásai*. Magvető, Budapest, 1984, 147-149 o.
- Pécsi Györgyi, Az értelmezés zavara. In: *Forrás*, 2008/6, 19-35 o.
- Pomogáts Béla, *Magyar irodalom Erdélyben (1968-1989). Irodalmi dokumentumok*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2010.
- Szász László, A bűntudat újrafelosztása avagy az elvesztett identitás. In: Pécsi Györgyi (szerk.), *Páskándi Géza-émlékkonferencia*, MMA, Budapest, 2012, 99-122 o.
- T. Szabó Levente, A Szilágyi Domokos körüli vita mint az irodalomtörténet provokációja. In: *Irodalomtörténet*, 2008/1, 121-128 o.
- Visszavont remény. Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez*. Ágoston Vilmos (szerk.), Szépirodalmi, Budapest, 1990.